

İSTEHSAL İNFRASTRUKTURUNUN FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

¹MƏMMƏDOV İLQAR SƏMƏNDƏR oğlu

²ƏHMƏDOVA TƏRANƏ MÜTƏLLİM qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, 1-dosent, 2-müəllim

tarana.7474@mail.ru

Açar sözlər: infrastruktur, sahibkarlıq, rəqabət, əmək məhsuldarlığı, əmək resursları

Giriş. Sənaye müəssisələrində az xərclə daha çox və yüksəkkeyfiyyətli məhsul hazırlanması təkcə texnoloji əməliyyatların səmərəli təşkil edilməsi və istehsalın əsas fondlarının təkmilləşdirilməsi nəticəsində əldə edilmir. Yüksəkkeyfiyyətli məhsul buraxılışında, onun maya dəyərini aşağı salınmasında, deməli, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsində maşın və avadanlıqların iş daim saz vəziyyətdə hazır olması, əsas sex və istehsal sahələrinin xammal və materiallarla, yanacaq və enerji ilə, alət və tərtibatlarla təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu isə öz növbəsində istehsala texniki xidmətin təşkil olunmasından bilavasitə asılıdır.

Xidmət sahəsinin ayrı-ayrı sahələrinin ictimai istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsindəki rolunu aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar [1]:

1. İctimai istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə xidmət sahəsinin təsiri:

a) təqvim vaxtından səmərəli istifadə və xəstəliklərin azaldılması (bu işdə səhiyyə, bədən tərbiyəsi, idman, ictimai iaşə, mənzil-məişət, kommunal, istirahətin düzgün təşkili mühüm rol oynayır);

b) əmək resurslarından səmərəli istifadə.

2. Əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi:

a) işçilərin təhsil və ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi;

b) istehsalatda sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması (iş yerlərində ictimai iaşə, kommunal-məişət, tibb, satış, mədəni-maarif xidmətinin düzgün təşkili);

c) işdən kənar vaxtdan səmərəli istifadə (işdən kənar vaxtdan səmərəli istifadə, ev işlərinə vaxt sərfinin azaldılması, ticarət, ictimai iaşə, nəqliyyat, məişət, mənzil-kommunal xidmətlərinin yaxşı təşkil edilməsi);

ç) asudə vaxtdan səmərəli istifadə (bədən tərbiyəsi, idman, turizm, təhsil, mədəniyyət və incəsənətin yaxşı təşkili).

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində milli iqtisadiyyatın normal inkişafı, bilavasitə xidmətlər bazarı və onun infrastrukturunun formalaşması ilə sıx surətdə bağlıdır.

İstehsal infrastrukturunun əsas istehsal agentləri müəyyən subyektlərin formalaşmasında xərclərin azaldılmasında, səmərəliliyin yüksəldilməsində və buraxılan məhsulun keyfiyyətinin artırılmasında başlıca yer tutur. Burada istehsal infrastrukturalarının əsas meyarları kimi aşağıdakıların qəbul olunması məqsədəuyğun hesab edilir.

- əsas istehsal prosesinə birbaşa və dolayısı münasibət;

- müəssisənin fəaliyyəti ilə əlaqədar istehsal xərclərinin ölçülə bilən olması.

Ölkə iqtisadiyyatının səmərəli fəaliyyəti təkcə maddi istehsal sahələrinin inkişaf səviyyəsindən asılı deyil, həm də onların köməkçi istehsallara olan tələbatının ödənilməsindən asılıdır. Göründüyü kimi, istehsala xidmət sahələrinin inkişafı ölkədə maddi istehsal sahələrinin inkişafından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır [2].

İnfrastruktur sahələr ölkədə mövcud müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinə və son nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Təcrübə göstərir ki, istehsala xidmət

sahələrinin zəruri inkişaf səviyyəsinə malik olmayan ölkələrdə təkrar istehsal prosesinin subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqələr, müəssisələrin fəaliyyətinin ahəngdarlığı və birqərarlılığı pozulur və bağlanmış müqavilələrin yerinə yetirilməsi çətinləşir. Ölkədə ümumi iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün istehsalın bütün infrastruktur sahələri, o cümlədən sosial və bazar infrastrukturunu ahəngdar inkişaf etdirilməlidir. İstehsala xidmət sahələrinin inkişafı ölkədə maddi istehsal sahələrinin inkişafından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Son illərdə ölkədə ÜDM-in əhəmiyyətli dərəcədə artması infrastruktur sahələrin inkişafına da müsbət təsir göstərmişdir. Belə ki, 2014-cü ildə ÜDM-in həcmi 2000-ci ilə nisbətən təqribən 4,5 dəfə artmışdır. 2010-cu ilə qədər ÜDM-in artımı əsasən istehsal sahələri hesabına təmin edilmişdir. Bu artım əsasən neft strategiyasının reallaşması hesabına baş vermişdir. Nəticədə, neft hasilatı sahəsinin ölkənin ÜDM-in formalaşmasında payı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. 2010-cu ildən sonra ölkədə neft hasilatının nisbətən azalması baş vermişdir. Belə ki, ölkədə neft hasilatı 2000-ci ildə 14,0 mln. tondan 2010-cu ildə 50,8 mln. tona qədər artmış, 2014-cü ildə isə təqribən 42,0 mln. ton təşkil etmişdir. Neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artması infrastruktur sahələrə investisiya qoyuluşlarının artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, 2014-cü ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 2000-ci ilə nisbətən 25,4 dəfə, dövlət büdcəsinin əsaslı xərcləri isə təqribən 115 dəfə artmışdır. Bütün bunlar infrastruktur sahələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Cədvəl 1.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə əlavə dəyərin artım dinamikası (2004=100)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	107,5	108,5	112,8	119,7	123,9	121,4	128,4	136,9	143,6	139,9
Mədən çıxarma sənayesi	170,4	282,9	391,8	418,0	481,6	488,3	438,5	416,1	418,9	407,4
Emal sənayesi	116,3	126,8	139,7	149,6	130,8	139,7	149,2	156,2	159,4	166,0
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	105,3	116,0	108,0	113,4	99,4	105,5	117,2	130,8	135,0	143,1
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	88,4	87,3	72,8	73,1	72,3	71,8	80,4	81,5	90,9	97,3
Tikinti	102,5	112,4	131,3	178,6	164,0	200,7	240,8	284,2	344,7	376,1
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	112,8	133,1	153,5	177,3	193,0	212,9	234,6	257,2	282,6	310,9
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	110,4	146,9	166,9	189,3	206,7	215,8	214,1	224,8	239,0	250,3
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	126,1	161,8	219,5	296,2	346,8	405,8	497,5	591,0	685,6	810,3
İnformasiya və rabitə	136,0	168,6	222,6	285,4	323,0	423,5	473,5	548,8	607,5	699,2
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	101,6	110,7	114,5	119,7	125,3	127,8	129,6	131,4	147,4	163,4
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	102,5	116,9	122,5	137,2	145,4	148,3	166,8	181,7	203,3	210,4
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	101,1	106,7	110,5	117,7	123,6	126,0	134,2	139,6	149,2	151,8
İnzibati və yardımçı xidmələrin göstərilməsi	101,3	105,3	108,9	115,5	122,4	128,3	138,3	148,1	161,9	169,2
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	102,0	107,9	112,2	117,1	122,3	122,8	128,3	137,8	149,5	154,3
Təhsil	101,5	106,5	110,4	115,7	121,3	124,9	129,7	134,2	135,7	143,8

Cədvəl 1 (ardı)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	101,9	106,6	110,2	118,4	124,8	125,4	133,3	141,0	142,4	149,3
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	101,1	105,0	108,2	116,0	126,2	130,0	144,1	157,8	163,3	172,5
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	101,3	111,4	115,9	123,9	130,9	133,2	136,1	139,1	165,7	166,6
Fəaliyyət növləri üzrə cəmi:	127,9	174,5	219,6	242,5	266,2	279,0	277,6	282,9	298,8	306,7

Qeyd. Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, 2004-2010-cu illərdə milli iqtisadiyyatda əlavə dəyər göstəricisinə görə ən yüksək artım mədənçıxarma sənayesində baş vermişdir. Belə ki, qeyd edilən dövrdə bu sahədə artım ölkə üzrə orta göstəricidən təqribən 1,7 dəfə çox olmuşdur. Nəqliyyat və anbar sahəsində yaradılan əlavə dəyərin həcmi qeyd edilən dövrdə əsasən neft hasilatı sahəsi ilə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, 2006-cı ildən Azərbaycanda hasil edilmiş karbohidrogenlərin dünya bazarına nəql edilməsi üçün layihə gücü ildə 50,0 milyon ton olan Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft ixrac kəməri, eləcə də Bakı-Tbilisi-Ərzurum Cənubi Qafqaz boru kəməri istismara verilmiş və beləliklə, Azərbaycan neft və qaz ixracatçıları sırasına daxil olmuşdur. Dövlətin apardığı çevik və ardıcıl siyasət Azərbaycanı Xəzər regionunda əsas multimodal nəqliyyat qovşağına çevirmiş və beynəlxalq neft və qaz tranzit ixrac marşrutlarının məhz ölkənin ərazisindən keçməsi üçün zəmin yaratmışdır. Bütün bu amillər nəqliyyatda yaradılan əlavə dəyərin həcmində artımına səbəb olmuşdur. 2010-2014-cü illər ərzində mədənçıxarma sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmində azaldığı bir şəraitdə yaradılan cəmi əlavə dəyərin həcmində artım davam etmişdir. İnfrastruktur sahələrin inkişafına irihəcmli dövlət investisiya qoyuluşlarının bu sahələrdə yaradılan dəyərin də həcmində artmasına səbəb olmuşdur.

İstehsal infrastrukturuna aid mühüm sahələrdən biri də rabitədir. Respublikada rabitənin inkişafı ötən əsrin sonuna təsadüf edir. Bu infrastruktur sahəsi son illərdə də ardıcılıqla inkişaf edir. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, daxili investisiyaların həcmi ildən-ilə artmaqdadır. Nəticədə, müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən yeni birgə müəssisələr yaradılmışdır.

Azərbaycanın informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının dinamik inkişafı əhəmiyyətli rabitə sahələrinin daha intensiv şəkildə istismarı, habelə yeni xidmət növlərinin yaranması ilə səciyyələndirilir. 2014-cü ildə rabitə sahəsində əlavə dəyərin həcmi 2000-ci ilin səviyyəsini təqribən 9 dəfə ötərək, 1067,6 milyon manat təşkil etmişdir. 2004- 2013-cü illər ərzində 1000-ə yaxın poçt binası tikilmiş və ya əsaslı təmir edilmişdir. Hər 100 ailəyə düşən telefon aparatlarının sayı 1,6 dəfə, mobil telefon abunəçilərinin sayı 9,6 dəfə artmış, hər 100 nəfərdən 70-i internet istifadəçisi olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində uzunluğu 1161 km olan Trans-Asiya–Avropa (TAE) fiber-optik kabel magistralı çəkilmişdir. Bu şəbəkədəxili resurslar hesabına daha da genişləndirilmiş, ölkənin digər bölgələri magistral xəttə qoşulmuş və şimal sərhəddinə qədər optik xəttin tikintisi təmin edilmişdir. Beynəlxalq internet kanallarının ümumi əhatəsi 2013-cü ildə 210 Gb/s-a çatdırılmış, mövcud əhəmiyyətli şəbəkəyə alternativ yaradılan və respublikanın bütün ərazisini əhatə edən “AzDataCom” şəbəkəsinə əksər rayonların qoşulması təmin edilmişdir. Görülmüş tədbirlər nəticəsində ölkənin ümumdünya elektron informasiya məkanına inteqrasiyası təmin olunmuşdur. Ümumi istifadədə olan telefon aparatlarının sayının artım dinamikasına görə Azərbaycan MDB ölkələri arasında ön sıralardan birini tutur [3].

Son illərdə ölkədə infrastruktur sahələrin inkişafı istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Azərbaycanda neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması hesabına cəmiyyətin

gəlirlərinin artması və iqtisadi fəallığının yüksəlməsi infrastruktur sahələrin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Bununla belə, bu sahələrin inkişafına maliyyə və tələb amillərinin təsiri ilə yanaşı, onların fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi, onların restrukturizasiyası, onların fəaliyyətinin bazar prinsipləri əsasında qurulması və s. amillər təsir göstərir.

Nəticə. Ölkədə ümumi daxili məhsulun həcminin artırılması və dayanıqlı iqtisadi inkişafın əldə olunması məqsədi ilə istehsal infrastrukturunun bütün sahələrinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi istiqamətində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Bu baxımdan mühüm istehsal infrastrukturalarının, xüsusilə də yanacaq-enerji, nəqliyyat, rabitə kimi istehsal infrastrukturalarının inkişafının təmin olunması zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəbiyev R. M. Azərbaycanca bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı. Bakı: Elm, 2000, 236 s.
2. Həsənov H.S. İri sahibkarlıq strukturları. Bakı: Azər nəşr, 2007, 276 s.
3. Abbasov T.A. Kənd təsərrüfatının resurs potensialı və ondan səmərəli istifadənin regional problemləri. Bakı: Elm, 2002, 218 s.

РЕЗЮМЕ

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Мамедов И.С., Ахмедова Т.М.

Ключевые слова: *инфраструктура, предпринимательство, конкуренция, производительность труда, производственные ресурсы*

В статье указаны актуальные, неотъемлемые социальные отношения научной деятельности и инфраструктуры общества. С развитием инфраструктуры общества, развивается также спрос на более нормальное, высокое снабжение. В основном это очень заметно в высокоразвитых странах, где инфраструктура характеризуется более широкими, качественными показателями.

SUMMARY

ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF PRODUCTION INFRASTRUCTURE ACTIVITY

Mammadov I.S., Ahmadova T.M.

Key words: *infrastructure, ownership, rivalry, labor productivity, labor resources*

In the article infrastructure has been shown as an inseparable, necessary part of the progressive activity of all social relationships in society. As the infrastructure develops, the evolution and demand are highly ensured. Especially, in highly developed countries this situation is more prominent and infrastructure has a much wider and more qualitative range of features.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	02.04.2018
	Son variant	28.09.2018